

Tekst: Bert Ummelen
Beeld: Corbino

'OUDERENBELEID MISKENT KWETSBAARHEID'

Het ouderenbeleid is gericht op de bevordering van zelfredzaamheid. Fout! oordeelt hoogleraar Anja Machielse. "Je kunt niet zomaar veronderstellen dat iedereen een ondersteunend netwerk heeft." Daar komt bij: "We hebben in de verzorgingsstaat afgeleerd om voor elkaar te zorgen."

Als studente filosofie kon Anja Machielse (60) zich best een leven voorstellen alleen op een torenkamertje, tussen de werken van geliefde denkanonnen. Dat vertelde ze ooit in een interview. Maar er zit een scherp randje aan dat verhaal. "Ik heb me in mijn studietijd best eenzaam gevoeld. Ik kom uit een milieu waarin gaan studeren niet gewoon was. Ik was nogal onzeker en kon moeilijk aansluiting vinden. Dus die hang naar het torenkamertje had er niet alleen mee te maken dat ik graag filosofische teksten las, maar ook met het vermijden van al die ingewikkeldheden met mensen." Het is een hele stap om zo haar fascinatie voor vereenzaming, sociaal isolement, te verklaren. Maar toch: "Ik heb ervaren hoe belangrijk een goed functionerend netwerk is. Ik ben blij dat ik dat nu heb, maar ik bedenk ook dat ik net zo goed aan de andere kant van de streep terecht had kunnen komen."

Sinds kort bekleedt Machielse de bijzondere leerstoel *Empowerment van kwetsbare ouderen* aan de Universiteit voor Humanistiek. In haar oratie kritiseerde ze het ouderenbeleid van de overheid. Die biedt ouderen hulp en voorzieningen om belemmeringen in hun functioneren weg te nemen en zo zelfredzaamheid te bevorderen. Maar daarmee bereik je nog geen sociale insluiting. En die is voor de kwaliteit van leven van oude mensen zeker zo belangrijk. In haar rede vervolgde ze het spoor van haar wetenschappelijke loopbaan. "Als filosofe was ik erg geïnteresseerd in vraagstukken op het snijvlak van het publieke en het private, zoals verschillen in gezondheid tussen mensen uit diverse bevolkingsgroepen. Later, na mijn studie sociale wetenschappen, stuitte ik op een vergelijkbaar thema: welzijn en sociale relaties. Ik heb meegedaan aan een groot onderzoek om de sociale netwerken van mensen in beeld te brengen. Er werd altijd van uitgegaan dat gezondheid de belangrijkste factor was als het gaat om de mate van welzijn die mensen ervaren. Maar het bleek dat de sociale contacten die je hebt nog veel belangrijker zijn. Iemand kan veel gezondheidsproblemen hebben maar zich heel prettig voelen omdat er een sociaal netwerk is waarin hij zich ingebed voelt. Ik was geïnteresseerd in mensen die geen netwerk hadden. Hoe leef je dan? Wat betekent het, hoe kijken ze naar zichzelf, hoe is het zo gekomen, wat voor verklaringen hebben ze daarvoor en welke mogelijkheden zien ze voor

zichzelf? Toen ik zo'n vijftien jaar geleden met die vragen bezig was, werd eenzaamheid als een privéprobleem gezien. Ik kwam er al heel snel achter dat het zo helemaal niet zit. Het is een heel ander verhaal, want het heeft ook te maken met hoe onze samenleving zich ontwikkeld heeft."

Sluit het ouderenbeleid niet aan bij wat mensen nu eenmaal boven alles willen: zelfredzaam zijn, op eigen benen staan?

"Jawel, maar het veronderstelt dat mensen een eigen netwerk hebben waar ze op terug kunnen vallen. Zelfredzaamheid gaat over autonomie, maar in mijn optiek bestaat autonomie niet in het niets, er is altijd een relatie met de sociale omgeving. Wat de overheid zegt is: laat de mensen zelf hun problemen oplossen en als dat niet lukt zijn er naasten om bij te springen, of vrijwilligers. Pas in laatste instantie komen professionals in beeld. Maar je kunt niet zomaar veronderstellen dat iedereen zo'n ondersteunend netwerk heeft en daar ook daadwerkelijk een beroep op kan doen. Dan ga je niet alleen voorbij aan de individualisering van de samenleving, maar ook aan het feit dat we in de verzorgingsstaat hebben afgeleerd om voor elkaar te zorgen."

Zou u ervoor pleiten verzorgingshuizen terug te halen?

"Dat weet ik niet. Er zijn heel veel ouderen die het prettig vinden om op een plek te wonen waar ze met elkaar, leeftijdgenoten, een sociale gemeenschap kunnen

vormen. Maar anderen willen dat helemaal niet. Die hebben zoiets van: laat mij maar midden in de samenleving wonen. Waar de een behoefte aan heeft, is voor de ander een schrikbeeld. Ik doe op dit moment onderzoek naar verschillende woonvormen voor ouderen. Wat opvalt is een groot verschil tussen woongemeenschappen en wooncomplexen als het gaat om sociale vitaliteit. Bij een woongemeenschap kiezen mensen er heel bewust voor met elkaar samen te wonen. Ze kennen ook een ballotage: past degene die zich aanmeldt wel in de groep, de cultuur van de gemeenschap? Bij die faciliteiten waar mensen toevalligerwijs van buitenaf bij elkaar worden gezet ligt het allemaal moeilijker, wat niet wil zeggen dat het in zo'n woongemeenschap altijd perfect marcheert.”

Wat mis je precies als je de levenskwaliteit van ouderen definieert als afwezigheid van belemmeringen voor zelfstandigheid?

“Praktische steun is niet genoeg. Dat er mensen zijn die boodschappen doen, voor vervoer zorgen, is prima. Maar voor de oudere zelf telt vaak veel meer de emotionele component van de relatie. Daarom zijn mensen ook vaak terughoudend om naasten in te schakelen voor praktische hulp. Ze doen daarvoor liever een beroep op vreemden om de emotionele band met hun naasten, die binding die over heel andere zaken gaat, niet te belasten. Ouderen die moeten leren omgaan met verval van krachten, met afhankelijkheid, die zich moeten verstaan met levensvragen omdat het er slecht uitziet, die hebben vooral behoefte aan emotionele steun. Daar bestaat in dat zelfredzaamheidsdenken nauwelijks aandacht voor.”

Zit er in uw leeropdracht, ‘Empowerment van kwetsbare ouderen’, niet een contradictie? Past bij kwetsbaarheid niet eerder ontferming?

“Het klassieke liberale begrip verwijst natuurlijk naar de vrijheid van mensen om controle over hun leven te hebben. Ik heb in mijn oratie uitgelegd dat zo'n beperkte opvatting van empowerment niet past bij wat ouderen zelf nodig hebben om zich sterker te voelen. Ik richt me

‘Je krijgt een nieuwe tweedeling: mensen met en mensen zonder netwerk’

Paspoort

Anja Machielse (60) is bijzonder hoogle-
raar Empowerment van Kwetsbare Oude-
ren aan de Universiteit voor Humanistiek
in Utrecht.

- Studeerde filosofie aan de Universiteit van Amsterdam en de Erasmusuniversiteit en promoveerde in de sociale wetenschappen aan de Universiteit Utrecht.
- Is wetenschappelijk adviseur van Coalitie Erbij en van de gemeente Rotterdam in het kader van eenzaamheidsbestrijding.
- Lid van de Adviescommissie Effectieve Sociale Interventies van kennisinstituut Movisie en coördinator van het Platform Humanisering van de Ouderenzorg van de Universiteit voor Humanistiek.
- Is auteur van talrijke publicaties over eenzaamheid en sociaal isolement, geeft lezingen en verzorgt gastcolleges.
- Haar oratie *Afgezonderd of ingesloten? Over sociale kwetsbaarheid van ouderen* is te vinden op www.anjamachielse.nl.

Anja Machielse is gehuwd en woont in Breda.

daarom op de inhoud die in de zogeheten ‘kritische theorie’ (Paulo Freire) aan het begrip wordt gegeven. Dan gaat het eigenlijk om een bevrijdingsbegrip. Het gaat niet zozeer om het toerusten van de mensen zelf door ze allerlei praktische hulp te bieden, maar om het beïnvloeden van de omgeving waarin ze hun leven leiden. Om te bewerkstelligen dat die kwetsbaarheid insluit. Kijk, je kunt als samenleving zeggen: als mensen kwetsbaar zijn, dan horen ze er niet meer bij, dan behoren ze tot een andere categorie en daar is speciaal beleid voor. Je kunt ook zeggen: we proberen een inclusieve samenleving te maken, waarin kwetsbaarheid als iets gewoons wordt gezien. Waarin kwetsbare mensen zoals veel ouderen een plek hebben, het gevoel hebben er echt bij te horen en daardoor ook hun kwetsbaarheid kunnen tonen zonder bang te hoeven zijn buitengesloten te worden.”

Je kunt zeggen dat ouderen het slachtoffer zijn van de geïndividualiseerde kennisamenleving. Traditionele verbanden, zoals de kerk, ontrafelen en voor levenservaring geeft niemand meer een cent. Kwetsbaar kun je in de wereld van het zwitserlevengevoel al helemaal niet zijn. Vecht u niet tegen de bierkaai?

“Nou, ik denk niet dat het een gemakkelijk gevecht is. Kwetsbaarheid is volgens mij een basisconditie van het leven maar met kwetsbaarheid omgaan is best ingewikkeld. Naarmate mensen waar je een relatie mee hebt kwetsbaar worden of jijzelf kwetsbaar wordt, verandert die relatie. Dan moet je daar dus iets anders uit halen, alle twee, om haar even waardevol te blijven vinden. Dat zijn geen gemakkelijke dingen in een samenleving waarin mensen toch beoordeeld worden op wat ze kunnen, wat ze verworven hebben, wat hun rol en positie is. Het is moeilijk kwetsbaarheid te accepteren van jezelf of van naasten. Maar vechten tegen de bierkaai? Ik hoop het niet. Ik hoop dat we ons realiseren dat het niet zo is dat er mensen zijn die kwetsbaar zijn en mensen die dat niet zijn, want morgen kun je zelf in zo'n situatie zitten. Als je je dat realiseert wordt het ook anders om met kwetsbaarheid om te gaan.”

Lang gold vereenzaming van ouderen als een typisch probleem van de grote stad. Maar uit onderzoek van het CBS blijkt dat het probleem op het platteland net zo groot is.

“Ja, de kans om eenzaam te worden in de stad was tot niet zo lang geleden een stuk groter. Langzaam groeit het naar elkaar toe. Het platteland is natuurlijk niet meer het platteland van twintig jaar geleden. Vroeger bleef in een oude dorpsgemeenschap iedereen zo’n beetje bij elkaar. Maar ook op dat soort plekken is de sociale structuur aanzienlijk veranderd. Mensen zijn weggetrokken en er is import van nieuwe mensen. Juist als je altijd op dezelfde plek bent gebleven en je ziet dat vertrouwde mensen verdwijnen en er nieuwe voor in de plaats komen waar je die geschiedenis niet mee hebt, kun je je extra eenzaam voelen.”

Het zorgen voor elkaar van de participatiesamenleving beperkt zich in de praktijk meestal tot de kring van naasten.

“Dat is niet zo gek. Echt zorgen vraagt veel. Je wilt graag zorgen voor wie je dierbaar is, maar het kan, zeker voor mensen in het midden van hun leven, wel zwaar zijn. Je doet het voor iemand met wie je echt een band hebt. Maar voor de buurman op de hoek? Door die selectiviteit, die natuurlijk te maken heeft met de arbeidsparticipatie en alle eisen die aan ons worden gesteld, vallen steeds meer mensen buiten de boot. Het wordt steeds belangrijker dat je een sociaal netwerk hebt en dat dat zo van betekenis en wederkerig is dat mensen bij je blijven op het moment dat je kwetsbaar wordt.”

U gaat onderzoeken wat voor interventies nuttig kunnen zijn om de sociale insluiting van kwetsbare ouderen te bevorderen. Maar de overheid zal zeggen: of mensen een sociaal netwerk hebben hangt af van persoonlijke competenties en ambities. Daar gaan wij niet over.

“Als het gevoerde beleid veronderstelt dat je een netwerk om je heen hebt waar je een beroep op kunt doen, zijn mensen die dat netwerk niet hebben gewoon ernstig in het nadeel. Je krijgt een nieuwe tweedeling in de samenleving. De

discussie over sociale ongelijkheid gaat altijd over geld en opleiding. Nu heb je een moderne vorm van ongelijkheid, je ziet het echt gebeuren. Als je als overheid je best doet om iedereen gelijke onderwijskansen te geven, dan zal je hier, in het sociale domein, ook je verantwoordelijkheid moeten nemen. En dat kan niet allerlei manieren helpt de eenzaamheid van arme oudjes te verzachten of op te lossen – dat lukt natuurlijk heel vaak niet. Je zult ook iets moeten doen aan de omliggende samenleving.”

Wat vindt u van de plannen om stervenshulp mogelijk te maken voor ouderen die het leven moe zijn?

“Ik vind deze discussie heel beangstigend. Het versterkt alleen maar de negatieve beeldvorming die sowieso over ouder worden bestaat. Ik merk wat een impact die heeft als het gaat om hoe mensen over zichzelf denken. En dan kom ik eigenlijk terug bij waar we het gesprek begonnen: mensen zijn volgens mij sociale wezens die hun eigenwaarde ontwikkelen in relatie met anderen. De voortdurende aandacht in de media voor de kosten van vergrijzing, van de zorg, en nu die ‘voltooid leven’-discussie: het draagt allemaal niet bij aan een positief gevoel van eigenwaarde.” ●

Zelfkritiek

Kritiek is lastig. Als ik een gevoel van verongelijkheid voel opkomen als iemand iets heeft aan te merken op mijn functioneren, probeer ik een paar seconden rust in te bouwen. Waarschijnlijk zit er iets in, ook al hoor ik dat veel liever niet.

In reactie op ons manifest over een christendom zonder moslimhaat dat in december op *NieuwWij* verscheen, kregen Alain Verheij en ik nogal eens te horen dat we zelfhaat uitventen. We schreven het stuk omdat we ons er zorgen over maken dat het christelijke geloof wordt ingezet om moslims tot ‘de ander’ te verklaren. We deden een oproep tot zelfkritiek. We vermoeden namelijk dat de voortdurende verdachtmaking van moslims – ze zijn gewelddadig, vrouwonvriendelijk en irrationeel – een poging is eigen kwalijke kanten niet te zien. Sommigen lezen die oproep alsof we beweren dat de islam zonder zonde is en moslims perfecte mensen zijn. Recent besprak Gerrit-Jan KleinJan in *Trouw* een preek van mijn hand over oecumene met moslims. Ik doelde op oecumene in betekenis van ‘bewoonde wereld’. We staan namelijk voor de gezamenlijke uitdaging, samen met alle Nederlanders, een goede samenleving te creëren.

Terecht schrijft KleinJan dat wat mij betreft de islam geen fremdkörper is in Europa, maar simpelweg onderdeel van wie we zijn. Hij vervolgt: “met de islam is niet zoveel mis, meent Stegeman.” En: “in plaats van de pijlen op de islam te richten, pleit ze voor zelfkritiek.”

Als KleinJan even na zou denken, zou hij zich realiseren dat die zelfkritiek wordt geuit door alle Nederlanders, dus inclusief moslims.

Want moslims zijn onderdeel van wie we zijn. Dat zou een gesprek opleveren waaraan moslims actief deelnemen. Nu zijn zij steeds het verdachte lijdend voorwerp van debatten en staan hun burgerrechten en soms zelfs hun mens-zijn ter discussie. Dat is een heel onevenwichtige situatie.

In dat andere, gemeenschappelijke gesprek kunnen kwesties als radicalisering aan de orde komen als gedeeld problemen. Tenslotte strekt dit fenomeen zich uit van de hooligan via de neonazi naar de moslimextremist. Datzelfde geldt voor vrouwenonderdrukking, geweld, en andere zaken waarmee we in een ideale oecumene zouden hebben afgerekend. Iedereen is deelnemer aan dat gesprek – als je het tenminste ook over je eigen schaduw wilt hebben.

Janneke Stegeman is Theoloog des Vaderlands en werkt bij debatcentrum De Nieuwe Liefde.

